

Recte enim a Nasone tuo scriptum est:
P. Ovidius v díle Erasma Rotterdamského

Marcela Slavíková

Abstract:

Recte enim a Nasone tuo scriptum est: Ovid in the Works of Erasmus

Erasmus of Rotterdam mentions and quotes Ovid quite often in his works. It seems, however, that while some of Erasmus's explanations abound in references to Ovid, from others he is mostly excluded. The aim of this paper is threefold. First of all, through thorough research of Erasmus's *Opera omnia* and *Correspondence*, I will define the purpose as well as the frequency of the Ovid quotations in Erasmus's work. Then I will extend the research to Virgil, Horace, Terence, and Plautus and by comparing the results, I will determine the position the Ovid quotations hold among the references to other major ancient poets. At the same time I will decide which types of explanations can be considered the most suitable for quotations from ancient poets. Finally, I will demonstrate the results in a series of detailed diagrams.

key words: Ovid; Reception of Ovid; Erasmus of Rotterdam; Ovid and Erasmus; Quotations

klíčová slova: Ovidius; recepcce Ovidia; Erasmus Rotterdamský; Ovidius u Erasma; citace

Spisy Erasma Rotterdamského obsahují nejen četné zmínky o Ovidiovi, ale také množství citátů z Ovidia a aluzí na jeho dílo. Zdá se však, že některými typy Erasmových pojednání Ovidius postupuje výrazněji, kdežto jinde je spíše opomíjen. Na základě podrobného studia Erasmových vydaných spisů¹ ukážeme, k jakým účelům citáty z Ovidia Erasmus nejčastěji slouží,

---

¹ Pracovat budeme s moderní kritickou edicí kompletního Erasmova díla *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*, která od roku 1969 vychází v Amsterdamu. Pro rešerši Erasmovy

jak vysoké je zastoupení těchto citací a čím je míra tohoto zastoupení dána. Abychom zjistili, zda Erasmovy spisy vykazují stejné tendence i u jiných římských básníků, rozšíříme rešerši Erasmova díla na další čtyři velké římské básníky, a sice na Vergilia, Horatia, Terentia a Plauta, kteří se společně s Ovidiem jeví jako básníci nejvíce citovaní. Výsledek výzkumu znázorníme v sérii přehledných grafů a provedeme srovnání s informacemi, které o Ovidiovi podává sám Erasmus.

Z Erasmových vlastních slov, která se nacházejí porůznu v jeho spisech, vyplývá, že měl Ovidia ve velké oblibě a že si velmi vážil jeho talentu a díla. Takto v dopise Thomasu Morovi,² patrně z roku 1511, Erasmus Ovidia jmenuje mezi „velkými autory“ společně s Homérem a Vergiliem a podobnou pasáž poté nacházíme v Erasmově dopise Johnu Carondeletovi³ z roku 1523, kde je Ovidius zařazen mezi „slavné spisovatele“ hned na druhém místě po Vergiliovi. Po Ovidiovi následuje z pohanských autorů už jen Cicero, společnost významných autorů doplňuje Augustin, Jeroným, Tomáš Akvinský a Bernard z Clairvaux. O tom, jak velice si Erasmus vážil Ovidiovy autority a zároveň do jak velké míry znal jeho dílo, svědčí citát, který Erasmus použil v dopise Melchiorovi Viandalovi⁴ z roku 1524, v němž dokonce ani Ovidia nejmenuje, ale odkazuje na něj pouhým *ut ait ille*. Erasmus tedy považuje za samozřejmé, že Ovidiovy *Proměny* zná každý⁵ do takového

---

korespondence dále použijeme edici P. S. ALLENA *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*. I–XII. Oxonii: in typographeo Clarendoniano 1906–1958.

² ERASMUS, *Opus epistolarum*, I, s. 460: *Verum quos argumenti levitas et ludicrum offendit, cogitent velim non meum hoc exemplum esse, sed idem iam olim a magnis auctoribus factitatum; cum ante tot secula Βατραχομουσικῶν luserit Homerus, Maro Culicem et Moretum, Nucem Ovidius.*

³ ERASMUS, *Opus epistolarum*, V, s. 176: *Videmus enim hoc ferme, ut egregiis pictoribus ac statuariis, ita claris scriptoribus studio fuisse, ut in uno quopiam opere exactum aliquod et absolutum artis suae specimen relinquant, unde posteritas aestimare valeat quid praestare potuissent, si summis viribus adniti voluissent. Id affectasse videtur Vergilius in opere Georgicon, Ovidius in sua Medea, M. Tullius in libris De Oratore, Augustinus in Civitate Dei, Hieronymus in Commentariis quibus explicat Prophetas, Thomas Aquinas in materia Eucharistiae, Bernardus in Cantico.*

⁴ ERASMUS, *Opus epistolarum*, V, s. 413: *Denique ne quod omitteres, urges, obtestaris, precibusque minas, ut ait ille, regaliter addis.* (Ov. met. II,397).

⁵ První svazek Erasmovy korespondence byl sice publikován až po jeho smrti (D. ERASMI ROTERODAMI *Epistolarum floridarum liber unus, antehac nunquam excusus*, Antwerpiae 1640), avšak vzhledem k praxi jeho doby se lze po právu domnívat, že Erasmus své dopisy mnil publikovat, a že tudíž detailní znalost Ovidiových *Proměn* nepředpokládá pouze u adresáta

detailu jako on sám. Erasmus dokonce ve své náklonnosti k Ovidiovi zachází tak daleko, že ho neváhá bránit před kritikou Seneky staršího a Quintiliana, kteří Ovidiovi vyčítali, že „neví, kdy přestat“, že se příliš „vyžívá ve svém talentu“⁶ a dle Erasmoveho svědectví i další údajné nešvary,⁷ které však Erasmus prostřednictvím rázné argumentace vyvrací.

Naopak právě *copia* neboli bohatost slov či vyjádření, kterou Ovidiovi někteří vyčítají,⁸ je podle Erasma jednou z Ovidiových předností, jak vyplývá z jeho dopisu Hektoru Boecemu z roku 1495.⁹ Erasmus mu poslal své básně, které se však „bohatostí“ nemohou vyrovnat Ovidiovi. Erasmus dále u Ovidia oceňuje lehkost, s jakou dokáže tvořit, a v tomto ohledu ho přirovnává k Ciceronovi.¹⁰ Ovidiovy *Proměny* a *Kalendář* jsou vedle Homérových eposů nedocenitelným zdrojem poznání antické mytologie¹¹ a jeho *Listy heroin* jsou vhodným studijním podkladem pro mládež středně pokročilou ve studiu epistolárního stylu, protože mají kouzlo (*blandiantur*), které je mladému věku blízké.¹² Tímto kouzlem nebo přitažlivostí či příjemností

---

diskutovaného dopisu, ale u kteréhokoli potenciálního budoucího čtenáře jeho korespondence. Pro cirkulaci raněnovověké korespondence srv. HATTAWAY 2010, s. 457.

⁶ Sen. *contr.* IX,5,17,9: *Ovidius nescit, quod bene cessit relinquere*; Quint. *inst.* X,I,89: *Ovidius ... nimium amator ingenii sui*.

⁷ ERASMUS, *Opus epistolarum*, VIII, s. 34: (Seneca Maior) ... *Nasonem aliquoties parum amanter attingit, quod indulserit ingenio suo viciaque sua diligere maluerit quam corrigere. Quod iudicium videtur et Quintiliano placuisse, qui putat ex illius Medea colligi posse quantum praestare potuisset, nisi maluisset indulgere ingenio suo quam temperare. Atqui Seneca magis indulget ingenio suo in oratione prosa ac seriis argumentis, quam Ovidius in poematibus plaerisque ludicris. Alicubi desiderat in illo gravitatem rebus dignam ... alias offenditur copia, quod desinere nesciat. Nonnunquam obiicit quod sententiam aliquam mutuetur a Portio Latrone; quasi talem non possit ex se comminisci, aut quasi non possit fieri ut duobus eadem sententia veniat in mentem.*

⁸ Srv. výše pozn. 7.

⁹ ERASMUS, *Opus epistolarum*, I, s. 157: ... *unum atque alterum carminum meorum ad te dedi, ... in quibus tu neque Maronis felicitatem, neque Lucani sublimitatem, neque Nasonis copiam, neque Baptiste Mantuani lenitina ac doctrinam quesiveris.*

¹⁰ ERASMUS, *Dialogus Ciceronianus*, s. 658: *Ovidius inter poetas Cicero videri posset... Martialis ad Nasonis facilitatem plurimum accedit... Ibid., s. 632: mirabilem illam Ovidii facilitatem...*

¹¹ ERASMUS, *De ratione studii ac legendi interpretandique auctores*, s. 121–122: ... *tenenda est fabularum vis, quam unde potius petas quam ab Homero fabularum omnium parente? Tametsi Metamorphoses ac Fasti Nasonis non leve momentum adferent...*

¹² ERASMUS, *De conscribendis epistolis*, s. 231–232: *In his delectum habebit et curam, ut ea potissimum proponat, quae aetati illi amoenitate velut illecebrae blandiantur. In his enim pueri ut libentius, ita et utilius exercebuntur... Et primi quidem generis sunt amatoriae Nasonis...*

prý Ovidius daleko předčí i Erasmova oblíbeného Vergilia,¹³ který si však stejně udržuje prvenství.

Hlubší srovnání římských básníků či autorů předkládá Erasmus ve svých spisech dvakrát, poprvé v dopise Corneliovi Gerardovi¹⁴ patrně z roku 1489, kde dokonce stanoví pořadí básníků a prozaiků podle toho, jak dalece jsou hodni následování.¹⁵ Ovidius zde zaujímá třetí místo za Vergiliem a Horatiem. Velmi podobný výčet lze nalézt ve spise *De ratione studii ac legendi interpretandique auctores* (1511), Ovidiovo jméno v něm však chybí, což není z toho důvodu, že by si Erasmus protiřekl nebo že by v průběhu let změnil názor na Ovidiovy kvality, ale proto, že Erasmus vypočítává pořadí autorů, které je dobré napodobovat v mluveném slově.¹⁶ Do této skupiny antic- kých autorů tedy Ovidius zařazen není. Kdykoli jindy však bude Erasmus vyjmenovávat římské básníky, Ovidius už skoro vždy, možná dokonce zcela podvědomě, bude mezi velkými básníky zaujímat třetí místo za Vergiliem a Horatiem.¹⁷

¹³ ERASMUS, *Opus epistolarum*, I, s. 117: *Adde Nasonem Tibullumque Marone nostro multo quidem esse blandiores, at nequaquam illi continuo palmam eripere.*

¹⁴ ERASMUS, *Opus epistolarum*, I, s. 99: *Ego meos duces quos sequar habeo... In poematibus Maronem, Horatium, Nasonem, Iuvenalem, Statium, Martialem, Claudianum, Persium, Lucanum, Tibullum, Propertium auctores habeo; in soluta oratione Tullium, Quintilianum, Salustium, Terentium. Porro in elegantiarum observantiis nemini aequae fidem habeo atque Laurentio Vallensi... Quidquid ab his, fatebor enim, literis non mandatum est, ego in medium proferre non ausim...*

¹⁵ Pro Erasmův názor na studium antických autorů srv. také SANETRŇÍK 2012, s. 90–94.

¹⁶ ERASMUS, *De ratione studii*, s. 115–116: *Nam vera emendate loquendi facultas optime paratur... ex eloquentium auctorum assidua lectione... Rursum inter Latinos quis utilior loquendi auctor quam Terentius? ... Huic si quis aliquot selectas Plauti comoedias putet addendas... Proximus locus erit Vergilio, tertius Horatio, quartus Ciceroni, quintus C. Caesari. Salustium si quis adiungendum arbitrabitur, cum hoc non magnopere contenderim...*

¹⁷ ERASMUS, *Dialogus Ciceronianus*, s. 624: *Tum quoniam identidem ille suis libris aspergit versus Ennianos, Nevianos, Pacuvianos et Lucilianos... tibi religio erit similes, imo dissimiles versus ex Virgilio, Oratio, Ovidio, Lucano, Persiove proferre, quorum lucubrationes, ut minus horroris, ita plus habent tum elegantiae, tum eruditionis?* Ibid., s. 644: *Quid si nos eadem petamus ex Virgilio, Flacco, Ovidio, Seneca, Lucano, Martiale...* Ibid. s. 658: *... etiamsi clarissimos ac felicissimos omnium proposuero, Virgilium, Horatium, Ovidium, Lucanum, et Martialem.* Srv. ale ERASMUS, *Letter 1805 To John Maldonatus* níže v pozn. 19, kde jsou zmíněni pouze Vergilius a Ovidius, kdežto Horatiovo jméno zcela chybí, a také ERASMUS, *Letter 49 To Henry Bergen* níže v pozn. 21, kde ve výčtu antických básníků chybí Vergilius a Horatius. V druhém případě se však výběr zdá být řízen žánrem, v němž zmínění básníci převážně

Zvláštní skupinu aluzí na Ovidia nebo vůbec na všechny antické autory představují úvahy o tom, zda je vhodné následovat pohanské autory i v pojednáních o otázkách křesťanské víry. V tomto případě se Erasmus staví k antickým autorům jednoznačně odmítavě, protože těžko mohou psát „zbožně ti, kdo nikdy neodvrátí oči od Vergiliů, Horatiů a Nasonů“¹⁸ a „k popisu mystérií křesťanské víry používají stejná slova jako za časů Marona a Ovidia“.¹⁹ Jinde zase Erasmus skládá poklonu přednímu básníku své doby Eobanovi, kterého přirovnává k Ovidiovi se slovy, že Eobanus je na rozdíl od Ovidia *castus et pius*.²⁰ Nevhodné postupy křesťanských básníků, kteří si za vzor vybírají antické básníky, místo aby následovali Augustina a jiné skvělé křesťanské autory, ostatně Erasmus zmiňuje již v dopise Henrymu Bergenovi²¹ z roku 1496, takže je patrné, že názor o nevhodnosti následování antických básníků či autorů v teologickém výkladu v něm byl zakořeněn dlouho a hluboce.

Z toho, co bylo uvedeno výše, tedy vyplývají následující závěry:

1) Ovidius patří mezi velké autory, které je třeba studovat a znát, jak pro cenné informace o mytologii, tak kvůli literárnímu stylu (explicitně Erasmus vyzdvihuje Ovidiův epistolární styl).

---

tvořili, tj. milostná lyrika či elegie. V tom případě je logické, že Ovidius následuje až na čtvrtém místě, protože Erasmus básníky seřadil chronologicky.

¹⁸ ERASMUS, *Dialogus Ciceronianus*, s. 701: *Atqui haud scio, utrum sit magis reprehendum, si Christianus prophana tractet prophane ... an si materias Christianas tractet paganice. Si quidem Christi mysteria non solum erudite, verum etiam religiose tractanda sunt... Hic si praesto sunt ... dictionis ornamenta, figurarum illecebrae, quibus fastidiosum lectorem allicimus allectumque remoramur, non arbitror reiicienda, modo primas teneant ea quae praecipua sunt. ... At pie tractari qui potest, si nunquam dimoveas oculos a Virgiliis, Horatiis ac Nasonibus?*

¹⁹ ERASMUS, *Letter 1805 To John Maldonatus*, 30. 3. 1527. In *Opus epistolarum*, VII, s. 16: *Quum praecipua virtus oratoris sit apte dicere, quid laudis merentur illi qui de nostre religionis mysteriis loquentes talibus utuntur verbis, quasi temporibus Maronis aut Ovidii scribant?* Srv. také CLARK – COULSON – MCKINLEY 2011, s. 24.

²⁰ ERASMUS, *Opus epistolarum*, III, s. 534: *Eobanum, aevi nostri Nasonem, sed castum ac pium, meis verbis salutabis diligenter.*

²¹ ERASMUS, *Letter 49 To Henry Bergen*, 7. 11. 1496. In *Opus epistolarum*, I, s. 163: *Quare recentioribus his poetis, atque adeo Christianis, subirasci mecum interdum soleo, quod in deligendis sibi archetypis Catullum, Tibullum, Propertium, Nasonem quam divum Augustinum, quam Paulum Nolanum, quam Prudentium, quam Iuvenum, quam Mosen, quam David, quam Salomonem sibi proponere malint...*

2) Mezi velkými básníky zaujímá Ovidius u Erasma třetí pozici za Vergiliem a Horatiem.

3) Pro teologické výklady a křesťanskou poezii se Ovidius ani jiní poňanší básníci nehodí.

To by znamenalo, že nejvíce citací z Ovidia a jiných antických básníků Erasmus zahrnul do spisů, které se netýkají otázek křesťanské víry. Zajímavý také může být výzkum, zda je Ovidius v Erasmově díle skutečně třetím nejvíce citovaným básníkem, jak sám Erasmus tak nějak podvědomě opakuje. Než však přistoupíme k samotné rešerši Erasmových spisů, je třeba stanovit, co vše budeme považovat za citace, aluze či odkazy na Ovidiovo dílo.

Citace z Ovidia a aluze na jeho dílo lze v Erasmových spisech rozdělit do několika skupin podle typu. První skupinu tvoří citáty, které si Erasmus bere na pomoc, když chce podpořit nějaký svůj argument v úvahách různého druhu. Jedná se zpravidla o obecně platné pravdy, v nichž je Ovidius chápán jako autorita a nositel moudrosti:

Accepi munus tuum, re quidem magnificum, sed te autore longe mihi tum preciosissimum, tum iucundissimum. Recte enim a Nasone tuo scriptum est: Sic acceptissima semper munera sunt, autor quae preciosa facit (Ov. *epist.* 17,71).²²

Tyto obecné pravdy nemusejí být vždy předkládány v podobě doslovného citátu, ale mohou být pouze parafrázovány:

Neque enim suadenti sat erit, quid sit optimum factu docuisse, nisi et stimulos subiiciat, ne vel difficultate, vel periculo deterriti, vel ignavia retardati, quod optimum esse viderimus, non sequamur (Ov. *met.* VII,20–21: ... *video meliora proboque, deteriora sequor*).²³

Druhou skupinu představují citáty, které Erasmovi slouží k vysvětlení nějakého pojmu, idiomu, kolokace či jiného lingvistického problému:

²² ERASMUS, *De conscribendis epistolis*, s. 551.

²³ ERASMUS, *De conscribendis epistolis*, s. 315–316.

Hospes est qui in aliena vel domo vel civitate est: significat autem tamen eum qui excipit, quam qui excipitur. Ovidius: Non hospes ab hospite tutus (Ov. met. I,144).²⁴

Do třetí skupiny spadají fráze, kolokace a idiomy převzaté z Ovidia, které si Erasmus osvojil natolik, že se staly součástí jeho vyjadřovacího stylu. V takovém případě nebývá Ovidius v textu jmenován:

Impone summam manum immortalibus monimentis, a quorum absolute non multum abes: quod maximum ac difficillimum est praestitisti; quod desideratur, plus habet decoris quam difficultatis.²⁵

Za čtvrté do výzkumu budou zahrnuty odkazy na Ovidia, které Erasmus předkládá v rámci literárně zaměřených diskusí, v nichž Ovidius buď vystupuje jako literární vzor, nebo se naopak z určitých důvodů k následování nehodí. Většina těchto odkazů pochází z Erasmovy korespondence a byla citována v úvodu článku na stranách 105–108.

Konečně do páté a poslední skupiny reminiscencí na Ovidia patří obrazy, situace či dialogy, v nichž Erasmus navazuje na Ovidia či ho nějakým způsobem evokuje, jako např. v *Carmina* 6,44–49,²⁶ kde Erasmus charakterizuje báseň (*poema*) následujícím způsobem:

*Quale trahat camposque pecusque,
Quale queat rigidas deducere montibus ornos,
Sistere flumina, flectere saxa,
Reddere quale queat placidos tigresque luposque,
Quale feros evincere manes...²⁷*

Je pochopitelné, že odhalit tyto odkazy nebude snadné a zároveň že se jedná o poměrně spornou otázku, protože ne vždy musel být předlohou právě Ovidius. Přesto se pokusíme i tyto typy reminiscencí do rešerše Erasmových spisů zahrnout, jakkoli jejich výčet patrně nebude kompletní. Jako jeden

²⁴ ERASMUS, *Paraphrasis in elegantias Laur. Vallae*, s. 262.

²⁵ ERASMUS, *De conscribendis epistolis*, s. 349: Erasmus tento idiom znal z Ovidiových *Žalozpěvů* I,7,27–28: *nec tamen illa legi poterunt patienter ab ullo, nesciet his summam siquis abesse manum*.

²⁶ ERASMUS, *Carmina*, s. 120.

²⁷ Srv. *Ov. met.* XI,1–2 a XI,44–49.

z výstupů stanovíme, které z těchto typů reminiscencí se v Erasmově díle vyskytují nejčastěji a v jakém druhu diskurzu.

Erasmus přiložil soupis svých děl v dopise Hectoru Boeceovi z 15. 3. 1530 pod titulem *Index omnium Erasmi Roterodami lucubrationum*.²⁸ Rozdělil zde své dosavadní spisy do devíti skupin podle tématu následujícím způsobem:

- 1) Ordo librorum qui spectant ad institutionem literarum²⁹
- 2) Ordo secundus (Opus Adagiorum)
- 3) Ordo tertius (Volumen epistolarum)
- 4) Ordo quartus, moralia continens³⁰
- 5) Ordo quintus, pertinentium ad pietatem
- 6) Ordo sextus (Annotationes Novi Testamenti)
- 7) Ordo septimus (Ex Chrysostomo vertimus)
- 8) Ordo octavus, continens Apologias
- 9) Ordo nonus (Hieronymus, Ambrosius et al. recognitus).

Tohoto Erasmoveho dělení se víceméně³¹ drží i moderní amsterodamská kritická edice *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*, kterou použijeme pro rešerši Erasmových spisů spolu s oxfordskou edicí Erasmovy korespondence *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami* P. S. Allena z let 1906–1958. Každý z oddílů *Opera omnia* zahrnuje několik svazků, které se průměrně skládají z 600–650 stránek textu. Podobný rozsah mají i jednotlivé svazky dvanáctidílné edice Erasmovy korespondence. Abychom mohli objektivně porovnat četnost citací z Ovidia a jiných antických básníků v jednotlivých tematických oddílech, bylo potřeba z každého oddílu vybrat stejný počet svazků, v jejichž rámci bude rešerše provedena. Tento počet jsme stanovili na sedm svazků z každého tematického okruhu (byly-li v rámci jednotlivých tematických oddílů k dispozici³²), což by měl být vzhledem k rozsahu

²⁸ ERASMUS, *Opus epistolarum*, VIII, s. 373–377.

²⁹ Tj. spisy o různých filologických a lingvistických tématech; Erasmus sem zařadil i své komentáře k antickým spisům a také svá *Carmina*.

³⁰ Sem spadají spisy politologické, ale i překlady z Plútarchových *Moralíí* a také *Chvála bláznivosti*.

³¹ Srv. výše pozn. 1. Určité odchylky najít lze, amsterodamská edice např. zařadila Erasmovy *Apologie* až do 9. řady. Kritická edice 8. řady zatím nebyla připravena.

³² V případně Erasmových *Carmina* bylo možné pracovat pouze s jedním svazkem *Opera omnia* 1–7, protože více poezie od Erasma není dochováno. Stejně tak Erasmove *Moralia* pokrývají pouze tři svazky edice *Opera omnia*.

svazků edic *Opera omnia*, *Opus epistolarum* i celého Erasmova díla dostavující vzorek.

Původní Erasmove dělení do devíti skupin bylo pro naše účely nutné poupravit, protože např. *Opus Adagiorum*, které se soustřeďuje na výklad latinského lexika a idiomů a které Erasmus vyčlenil patrně proto, že dílu přikládal velkou důležitost kvůli jeho značnému rozsahu, tematicky jednoznačně patří do skupiny spisů filologických. Naopak jeho *Carmina* jakožto dílo básnické jsme ze skupiny odborně filologicky zaměřených prozaických spisů vyčlenili. Erasmove skupiny 5–9, které se vždy nějak dotýkají křesťanské teologie, jsme dále zařadili do jednoho společného oddílu. Ve výsledku jsme takto získali pět tematických okruhů, a sice A) Spisy filologické, B) Carmina, C) Korespondence, D) Moralia a E) Teologické spisy. Závěry, ke kterým jsme došli detailní rešerší vždy sedmi svazků (bylo-li to možné³³) moderní kritické edice v jednotlivých skupinách, uvedeme přímo u názorných grafů.

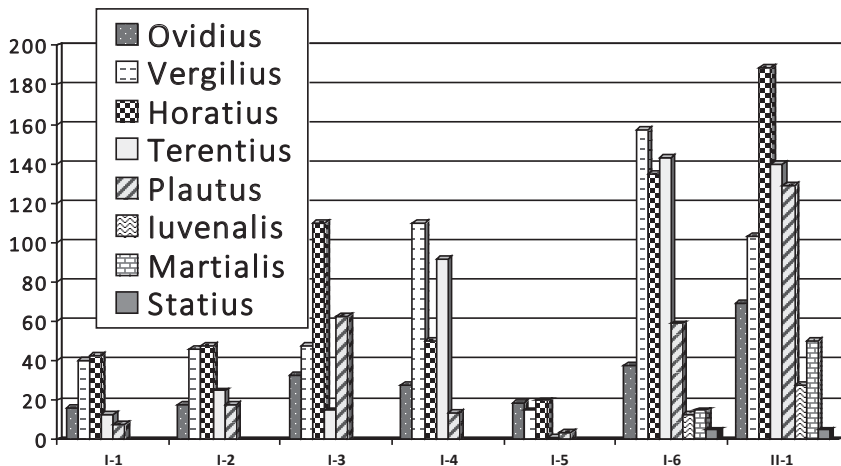
A) Filologické spisy³⁴

Z grafu A je patrné, že nejcitovanějším antickým básníkem v Erasmovech filologických spisech je v pěti ze sedmi použitých svazků Horatius, kdežto Vergilius, kterého Erasmus druhdy jmenoval jako svůj hlavní vzor³⁵ a jehož obvykle vypočítává mezi básníky jako prvního, je nejvíce citován pouze ve dvou svazcích. Vidíme, že Terentius a Plautus, kteří byli do rešerše přidáni, protože se v průběhu výzkumu začali jevit jako básníci velmi citovaní, mají největší zastoupení v *Adagiích* a tam, kde Erasmus vysvětluje neobvyklé lexicum či latinskou frazeologii. Avšak ani v ostatních spisech filologické skupiny není jejich pozice zanedbatelná. Ve spisech, kde se citace z antických básníků ukázaly být nejčastější, jsme dále provedli rešerši u tří autorů, které

³³ Srv. výše pozn. 32.

³⁴ Jednotlivé svazky *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*, které byly použity k výzkumu citací z antických básníků v Erasmovech filologických spisech, obsahují tato Erasmove díla: I-1: *Antibarbari*, *Nux Ovidii*, *Libanii declamantiunculae*, *Euripidis Hecuba et Iphigenia*, *Luciani opuscula*, *Galenii exhortatio*; I-2: *De pueris instituendis*, *De ratione studii*, *De conscribendis epistolis*, *Ciceronianus*; I-3: *Colloquia*; I-4: *De recta pronuntiatione*, *De constructione orationis*, *Encomium medicinae*, *Paraphrasis in Elegantiarum libros Laurentii Vallae*; I-5: *Parabola*, *Encomium matrimonii*; I-6: *De copia verborum I, II*; II-1: *Adagiorum chilia prima, pars prior*.

³⁵ Srv. výše pozn. 14 a 17.

Graf A

Erasmus v dopise Corneliu Gerardovi v roce 1489³⁶ jmenuje mezi básníky na čtvrtém až šestém místě, a sice u Iuvenala, Statia a Martiala.

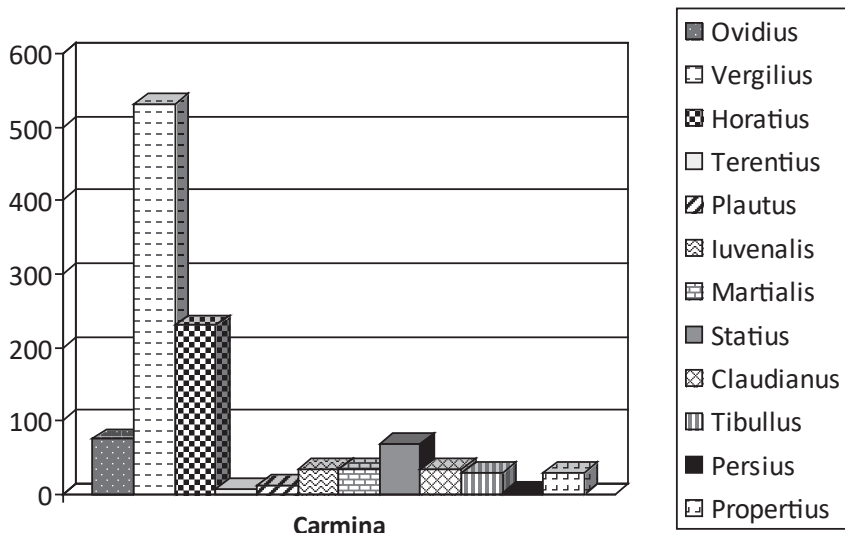
B) Carmina

Erasmova *Carmina*³⁷ naplňují pouze jeden svazek edice *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*, vidíme však, že zastoupení citací a jiných aluzí z antických básníků je v nich značně vysoké, např. v porovnání s jedním svazkem *Adagii* skoro dvojnásobné, zohledníme-li skutečnost, že svazek I-7 obsahující Erasmova *Carmina* je zhruba o 150 stránek textu kratší než svazek II-1 s *Adagii*. Z grafu je dále zjevné, že inspiraci pro svou vlastní básnickou tvorbu Erasmus čerpal u antických vzorů přesně podle pravidla, které popsal v dopise Corneliu Gerardovi v roce 1489,³⁸ tj. na prvním místě následoval Vergilia, na druhém Horatia a na třetím Ovidia. Citace z Terentia a Plauta jsou v Erasmově vlastní básnické tvorbě takřka zanedbatelné. Pravděpodobný důvod tohoto výsledku nacházíme v témže dopise Corneliu Gerardovi o něco níže v textu, kde Erasmus jmenuje autory, které chce následo-

³⁶ Srv. výše pozn. 14.

³⁷ ERASMUS, *Carmina*. In *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami* I-7, ed. H. VREDEVELT, Amsterdam – London – New York – Tokio 1995.

³⁸ Srv. výše pozn. 14.

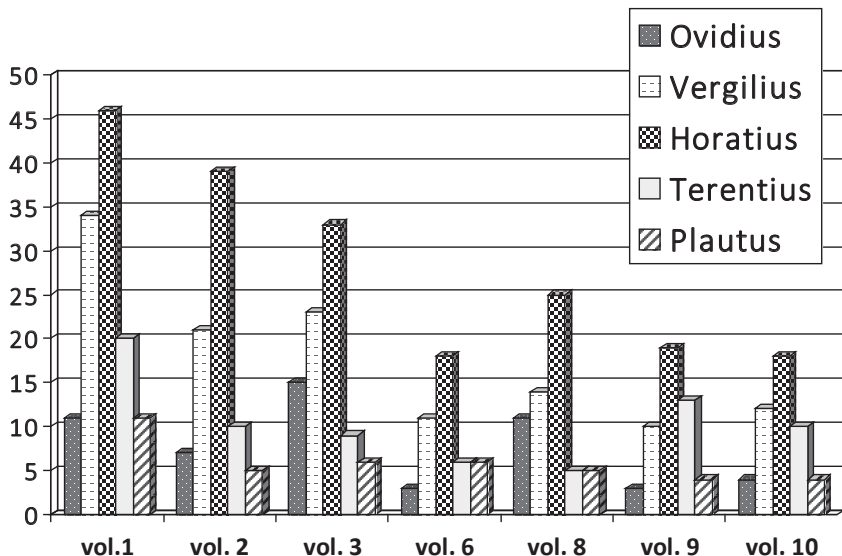
Graf B

vat v prozaickém vyjádření. Mezi těmito autory je totiž zmíněn i Terentius, a tak se zdá, že Erasmus dílo Terentiovo a patrně i Plautovo nepovažoval za básnické, ale za prozaické, a proto mu jako inspirace k básnické tvorbě nemohli vhodně sloužit. Pět autorů, se kterými jsme pracovali v oddílu o filologických spisech, jsme doplnili o ostatní básníky, které Erasmus v dopise Corneliu Gerardovi zmiňuje jako své vzory při psaní poezie. Ukazuje se, že i takto si první tři pozice stále udržují Vergilius, Horatius a Ovidius, za kterými následuje Statius, jehož básněmi se Erasmus inspiroval na čtvrtém místě, a až poté Iuvenalis, Martialis a Claudianus zhruba se stejným počtem citací či reminiscencí.

C) Korespondence³⁹

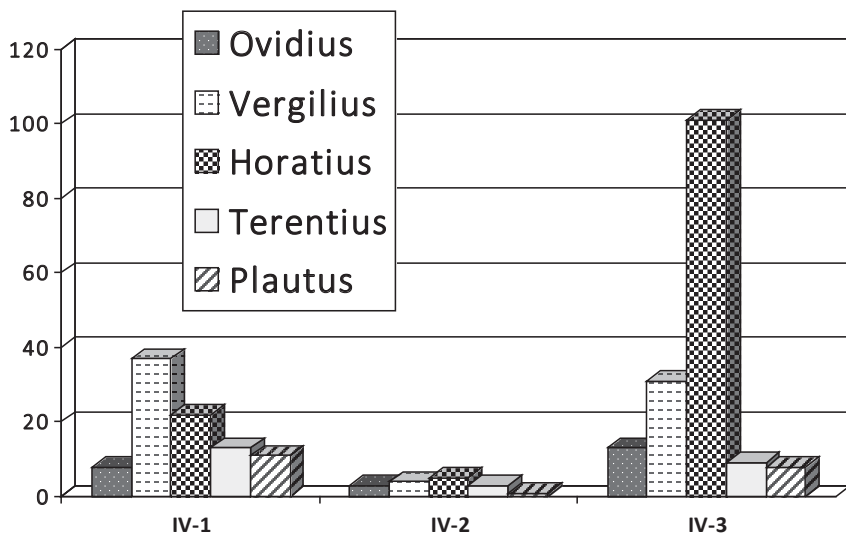
Erasmova korespondence vykazuje obdobné tendence jako jeho filologické dílo. Nejvíce citovaným antickým básníkem je Horatius, za nímž následuje

³⁹ V sedmi svazcích, které byly použity pro výzkum v této studii, jsou zahrnuty dopisy z těchto období: sv. 1: 1484–1514; sv. 2: 1514–1517; sv. 3: 1517–1519; sv. 6: 1525–1527; sv. 8: 1529–1530; sv. 9: 1530–1532; sv. 10: 1532–1534.

Graf C

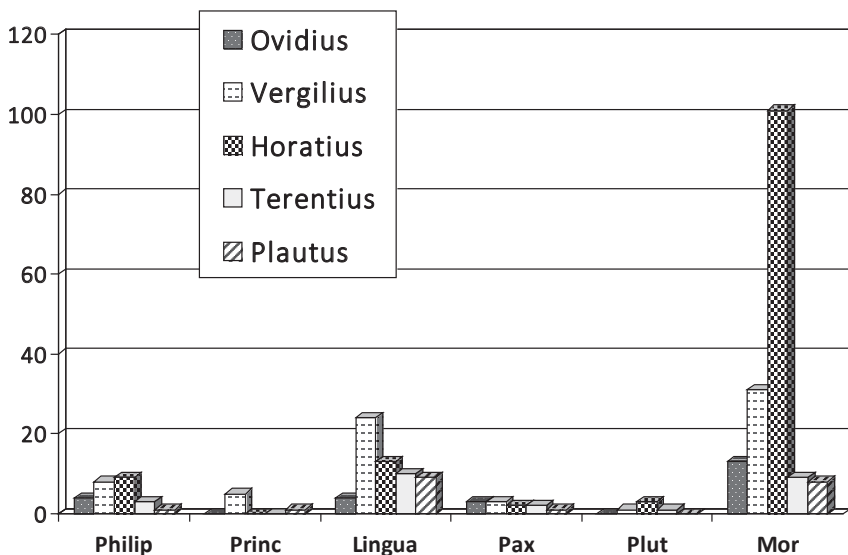
Vergilius. Třetí místo patří Terentiovi, o kterém jsme se však přesvědčili, že ho Erasmus snad společně s Plautem patrně považoval spíše za autora prozaického, a proto třetím nejcitovanějším básníkem zůstává Ovidius. Citace z ostatních básníků či aluze na jejich spisy se totiž na základě rešerše prvních dvou svazků jeví pouze v řádu jednotek, takže je do grafu ani nezahrnujeme. Avšak ani Ovidius není v Erasmově korespondenci zastoupen příliš často, uvědomíme-li si, že jednotlivé svazky mají obvykle 600 stran. Vzhledem k tomu, že je Erasmova korespondence řazena chronologicky, nelze si také nevšimnout, že citací z antických básníků v Erasmově korespondenci postupně ubývá a že Erasmus v pozdějších letech svého života odkazoval na antické básníky výrazně méně často než ve svém mládí.

D) *Moralia* podle svazků⁴⁰

Graf D

Oddíl *Moralia* je obsažen pouze ve třech svazcích *Opera omnia*, v závěrečném shrnujícím grafu bude proto potřeba výsledky, ke kterým jsme dospěli rešerší těchto tří svazků, znásobit tak, aby si výsledné hodnoty poměrně odpovídaly, a sice čtyřnásobnou hodnotou. Svazky z kategorie *Moralia* jsou totiž méně obsáhlé než ostatní svazky *Opera omnia*, protože mají v průměru jen asi 350 stránek. V grafu D vidíme, že nejvíce citací z antických básníků obsahuje třetí svazek a nejméně svazek druhý. Podrobným rozpisem po jednotlivých knihách (srv. graf D1) však zjistíme, že citace z antických básníků se ve vyšší míře prakticky vyskytují pouze ve dvou knihách, a sice ve spise *Lingua*, v němž Erasmus pojednává o řeči jakožto politickém nástroji, a v satíře *Chvála bláznivosti*. Zde si nelze nevšimnout velice vysokého zastoupení citací z Horatia či aluzí na jeho dílo, což je evidentně dáno tím, že Erasmus v rámci žánru satiry vědomě navazuje na Horatia jakožto

⁴⁰ Jednotlivé svazky obsahují tato Erasmova díla: IV-1: *Panegyricus ad Philippum, Institutio principis Christiani, Lingua*; IV-2: *Querela pacis, Ex Plutarcho versa*; IV-3: *Moriae encomium, id est Stultitiae laus*.

Graf D 1

na satirika, a proto je na místě, aby nejvíce citací pocházelo právě od něj. Je tedy patrné, že bez *Chvály bláznivosti* by oddíl *Moralia* jako celek mnoho citací z antických básníků neobsahoval.

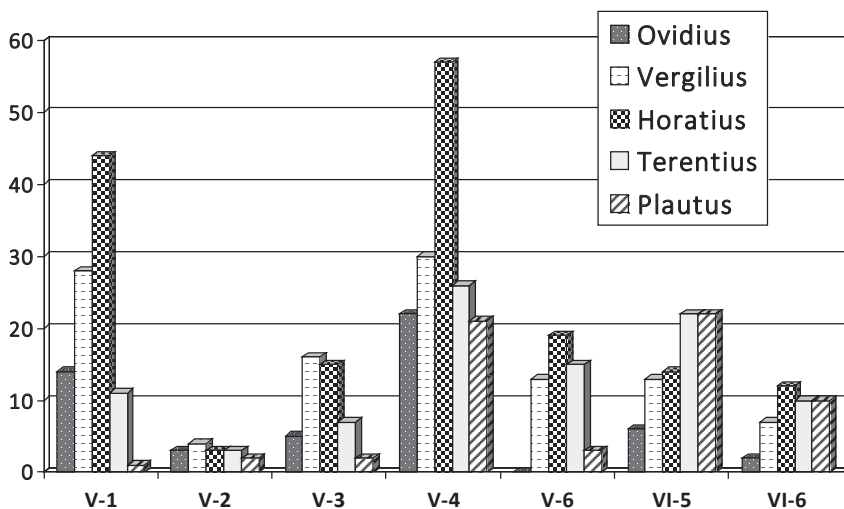
E) Teologické spisy⁴¹

Skupina teologických spisů, sestavená z Erasmových původních oddílů 5–9,⁴² je v důsledku tohoto propojení velmi obsáhlá. V *Opera omnia* bylo již publikováno 16 svazků z této skupiny, avšak ze sedmé řady je zatím k dispozici pouze jeden svazek, osmá řada chybí zcela. Pro náš výzkum jsme vybrali sedm svazků, a to z páté a šesté řady edice *Opera omnia*, kde jednotlivé

⁴¹ Použité svazky obsahují následující spisy: V-1: *De contemptu mundi, Virginis matris liturgia, Modus orandi Deum, Symbolum apostolorum, De praeparatione ad mortem*; V-2: *Enarrationes in psalmos, pars prior, Ps. I, II, III, IV, XIV, XXII*; V-3: *Enarrationes in psalmos, pars altera, Ps. XXVIII, XXXIII, XXXVIII, De sancienda concordia, Ps. LXXXV*; V-4: *Ecclesiastes (De ratione concionandi) I, II*; V-6: *Christianum matrimonium, Vidua Christiana*; VI-5: *Annotationes in Novum Testamentum, pars I*; VI-6: *Annotationes in Novum Testamentum, Pars II*.

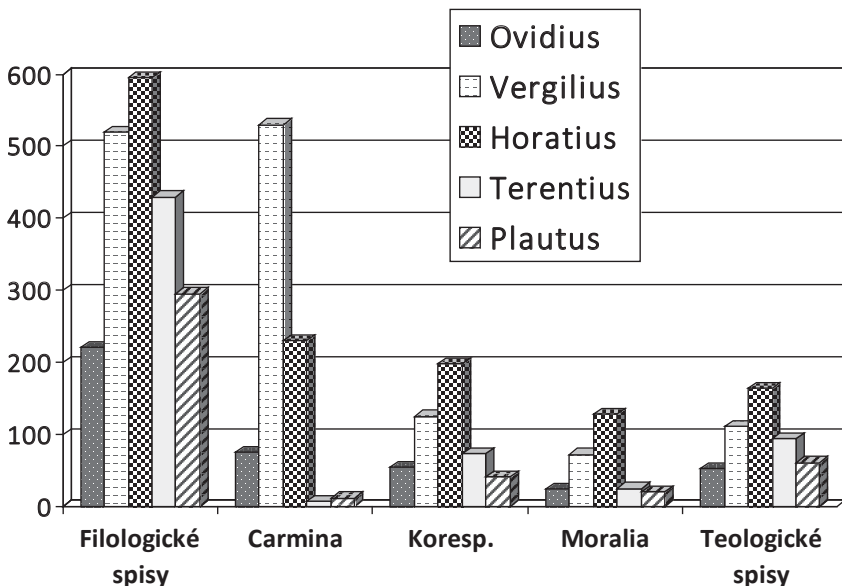
⁴² Srv. výše s. 118.

svazky patří k těm obsáhlejším v rámci oddílu vydaných teologických spisů. Přesto však průměrně zahrnují pouze 450 stran, a proto bude v závěrečném grafu potřeba tuto skutečnost zohlednit podobně jako u oddílu *Carmina* a *Moralia*. Z grafu E je zjevné, že nejvíce citací z antických básníků je obsaženo v prvním svazku páté řady a dále ve čtvrtém svazku téže řady, kde si výrazné prvenství opět udržuje Horatius, po němž následuje Vergilius. Naopak malé zastoupení mají antičtí básníci a hlavně Ovidius ve výkladech *Žalmů* (V-2 a V-3). Zajímavé je také zjištění, že ve spisech týkajících se otázek křesťanského manželství reminiscence na Ovidia chybí zcela (V-6), kdežto Horatius, Vergilius i Terentius zastoupeni jsou, byť méně často než v ostatních spisech této skupiny.

Graf E

F) Citace z antických básníků v Erasmově díle v absolutních hodnotách
 Graf F ukazuje absolutní hodnoty citací, aluzí a jiných reminiscencí na antické básníky v jednotlivých skupinách Erasmových spisů. Jednoznačně největší zastoupení mají antičtí básníci ve filologických spisech, v nichž Erasmus vysvětluje významy latinských pojmů a idiomů, a dále v Erasmově vlastní básnické tvorbě, v níž autor často a rád odkazuje především na Vergilia použitím či parafrázováním některého jeho verše. V případě oddílu *Carmina*

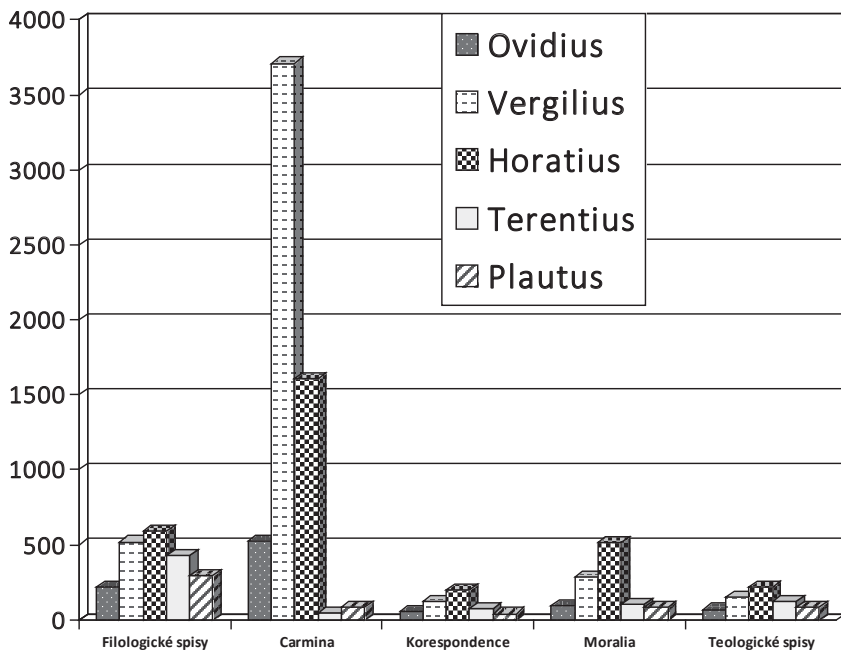
Graf F

a *Moralia* však byl k dispozici menší počet svazků *Opera omnia* než požadovaných sedm a svazky v oddílu teologických spisů zase byly méně obsáhlé. Proto bylo nutné absolutní počty výskytů citací z antických básníků a jiných aluzí a odkazů na jejich dílo poměrně vynásobit. Výsledný graf G vyjevuje, jaké by pravděpodobně bylo zastoupení antických básníků v Erasmově díle, kdybychom ve všech oddílech mohli pracovat se stejným počtem svazků přibližně stejného rozsahu asi 600 stran.

G) Citace z antických básníků v poměrných hodnotách

Závěrem lze konstatovat, že jednoznačně nejvyšší zastoupení mají antičtí básníci v Erasmově poezii, kde se nějaký citát či parafráze verše antického básníka vyskytuje na každé straně a obvykle vícekrát, což je důležitá informace také vzhledem k tomu, že jednotlivé strany svazku *Carmina* zpravidla obsahují maximálně cca 15 veršů, doplněných podrobným komentářem. Ve výsledku to tedy znamená, že hustota citátů z antických autorů je v Erasmově poezii ještě daleko vyšší. Významný podíl citací z antických básníků dále obsahují spisy filologické, v nichž Erasmus používá antické básnické texty

Graf G

k vysvětlení latinské slovní zásoby a idiomatiky. Nejvíce citovaným básníkem stejně jako ve zbývajících typech spisů je zde Horatius, za ním následuje Vergilius a Ovidius si mezi antickými básníky podržuje třetí pozici, vezmeme-li v úvahu, že Terentia a asi i Plauta patrně považoval Erasmus za autory prozaické.⁴³ Také oddíl *Moralia* se jeví jako poměrně bohatý na citace z antických básníků, podrobným průzkumem jednotlivých knih jsme však došli k závěru, že větší množství citací v tomto oddíle zkresluje výsledky v satíře *Chvála bláznivosti*, kde Erasmus použil nadmíru četné odkazy na Horatia.⁴⁴ Bez tohoto spisu, který by možná mohl být vyčleněn jako samostatný žánr, by byl oddíl *Moralia* zhruba srovnatelný s teologickými spisy a korespondencí. Právě z korespondence je nejlépe patrná frekvence odkazů na antické básníky, konkrétně na Vergilia, Horatia a Ovidia. Na sedmi

⁴³ Srv. výše s. 121.

⁴⁴ Srv. výše s. 123.

svazcích *Opus epistolarum* (cca 4200 stran) jich totiž najdeme přibližně 377, tzn. že Erasmus zmiňuje některého z těchto tří básníků průměrně na každé jedenácté straně, přičemž Ovidius je zmíněn asi na každé 78 straně, což není příliš často. Viděli jsme také, že se frekvence odkazů na antické básníky v průběhu Erasmova života v jeho korespondenci postupně snižovala.⁴⁵ I v Erasmových teologických spisech je zastoupení citací z antických básníků a aluzí na jejich dílo v porovnání s jeho poezií a filologickými díly nesrovnatelně nižší. To je naprosto v souladu s tím, co Erasmus v souvislosti s otázkou vhodnosti následování antických autorů v teologickém výkladu předesílá ve své korespondenci a také ve spise *Ciceronianus*,⁴⁶ tedy že se antičtí autoři pro pojednání o křesťanské víře spíše nehodí. To, že tuto nevhodnost Erasmus spatřoval v myšlenkové náplni antických básní, možná dokazuje i skutečnost, že odkazy na Ovidia v Erasmových teologických spisech většinou spadají do skupiny, kterou jsme ve výčtu citací, aluzí a jiných reminiscencí zařadili na třetí místo, tedy do skupiny osvojených kolokací a idiomů.⁴⁷ Zda se pravidla o nevhodnosti antických autorů pro teologický výklad Erasmus držel i u citací z antických prozaiků, tj. jestli v teologických spisech dával přednost inspiraci spíše církevními otci než např. Ciceronem, je již námět pro jinou studii. Stejně tak zůstává nezodpovězena otázka, zda Erasmova korespondence a jeho *Moralia* jakožto oddíly prozaické vykazují větší inspiraci antickými prozaiky než básníky, nebo zda je míra odkazů na antické básnické i prozaické autory zhruba shodná. Výsledek rešerše odkazů na Terentia a Plauta, které snad Erasmus řadil mezi autory prozaické, by mohl naznačovat, že se tato míra spíše shoduje. K úspěšnému potvrzení této hypotézy by však bylo žádoucí rozšířit rešerši na další antické prozaiky. Avšak z našeho výzkumu vyplývá, že hlavní hodnotu studia antických básníků včetně Ovidia Erasmus spatřuje v napodobování jejich stylu, lexika a frazeologie.

---

⁴⁵ Srv. výše s. 121.

⁴⁶ Srv. výše s. 121.

⁴⁷ Srv. výše s. 116.

Literatura

Prameny

- D. ERASMI ROTERODAMI *Epistolarum floridarum liber unus, antehac nunquam excusus*. Antwerpiae: apud Ioan. STEELFIUM 1640.
- ERASMUS ROTERODAMUS, Desiderius. *Carmina*. In *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*. I-7. Ed. Harry VREDEVELT. Amsterdam: North-Holland Publishing Company 1995, s. 11–461.
- ERASMUS ROTERODAMUS, Desiderius. *De conscribendis epistolis*. In *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*. I-2. Ed. Jean-Claude MARGOLIN. Amsterdam: North-Holland Publishing Company 1971, s. 153–579.
- ERASMUS ROTERODAMUS, Desiderius. *De ratione studii ac legendi interpretandique auctores*. In *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*. I-2. Ed. Jean-Claude MARGOLIN. Amsterdam: North Holland Publishing Company 1971, s. 79–151.
- ERASMUS ROTERODAMUS, Desiderius. *Dialogus Ciceronianus*. In *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*. I-2. Ed. Pierre MESNARD. Amsterdam: North-Holland Publishing Company 1971, s. 581–710.
- ERASMUS ROTERODAMUS, Desiderius. *Lingua*. In *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami* IV-1. Ed. Fritz SCHALK. Amsterdam: North-Holland Publishing Company 1974, s. 221–370.
- ERASMUS ROTERODAMUS, Desiderius. *Moriae encomium sive Stultitiae laus*. In *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*. IV-3. Ed. Clarence H. MILLER. Amsterdam – Oxford: North-Holland Publishing Company 1979, s. 13–204.
- ERASMUS ROTERODAMUS, Desiderius. *Paraphrasis seu potius epitome in elegantiarum libros Laurentii Vallae*. In: *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*. I-4. Edd. Chris L. HEESAKKERS – Jan Hendrik WASZINK. Amsterdam: North-Holland Publishing Company 1973, s. 187–351.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. I-1. Edd. Kazimierz KUMANIECKI – Roger Aubrey Baskerville MYNORS – Jan Hendrik WASZINK – Christopher ROBINSON. Amsterdam: North-Holland Publishing Company 1979.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. I-2. Edd. Jean-Claude MARGOLIN – Pierre MESNARD. Amsterdam: North-Holland Publishing Company 1971.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. I-3. Edd. Léon-Ernest HALKIN – Franz BIELAIRE – René HOVEN. Amsterdam: North-Holland Publishing Company 1972.

- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. I-4. Edd. Maria CYTOWSKA – Juliusz DOMAŃSKI – Chris L. HEESAKKERS – Jan Hendrik WASZINK. Amsterdam: North-Holland Publishing Company 1973.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. I-5. Ed. Jean-Claude MARGOLIN. Amsterdam – Oxford: North-Holland Publishing Company 1975.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. I-6. Ed. Betty I. KNOTT. Amsterdam – New York – Oxford – Tokyo: North-Holland Publishing Company 1988.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. II-1. Edd. Maria Laetitia VAN POLL-VAN DE LISDONK – Margaret MANN PHILLIPS – Christopher ROBINSON. Amsterdam – New York – Oxford – Tokyo: North-Holland Publishing Company 1993.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. IV-1. Edd. Otto HERDING – Fritz SCHALK. Amsterdam: North-Holland Publishing Company 1974.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. IV-2. Edd. Otto HERDING – Adrianus Jacobus KOSTER. Amsterdam – Oxford: North-Holland Publishing Company 1977.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. IV-3. Ed. Clarence H. MILLER. Amsterdam – Oxford: North-Holland Publishing Company 1979.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. V-1. Edd. Sem DRESDEN – Léon-Ernest HALKIN – Jan Nicolaas BAKHUIZEN VAN DEN BRINK – Adrian VAN HECK. Amsterdam – Oxford: North-Holland Publishing Company 1977.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. V-2. Edd. André GODIN – Sem DRESDEN – Charles BENÉ. Amsterdam – New York – Oxford: North-Holland Publishing Company 1985.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. V-3. Edd. Antonius Gerardus WEILER – Robert STUPPERICH – Cornelis S. M. RADEMAKER. Amsterdam – New York – Oxford – Tokyo: North-Holland Publishing Company 1986.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. V-4. Ed. Jacques CHOMARAT. Amsterdam – New York – Oxford – Tokyo: North-Holland Publishing Company 1991.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. V-6. Edd. Antonius Gerardus WEILER – Maria CYTOWSKA. Amsterdam – Boston – Heidelberg – London – New York – Oxford – Paris – San Diego – San Francisco – Singapore – Sydney – Tokyo: Elsevier 2008.
- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. VI-5. Ed. Pieter Franz HOVINGH. Amsterdam – Lausanne – New York – Oxford – Shannon – Singapore – Tokyo: Elsevier 2000.

- Opera omnia* DESIDERII ERASMI ROTERODAMI. VI-6. Ed. Pieter Franz HOVINGH. Amsterdam – Boston – London – New York – Oxford – Paris – San Diego – San Francisco – Singapore – Sydney – Tokyo: Elsevier 2003.
- Opus epistolarum* DES. ERASMI ROTERODAMI. I–III. Ed. Percy Stafford ALLEN. Oxonii: in typographeo Clarendoniano 1906–1913.
- Opus epistolarum* DES. ERASMI ROTERODAMI. IV–VIII. Edd. Percy Stafford ALLEN – Hellen Mary ALLEN. Oxonii: in typographeo Clarendoniano 1922–1934.
- Opus epistolarum* DES. ERASMI ROTERODAMI. IX–XI. Edd. Hellen Mary ALLEN – Heathcote William GARROD. Oxonii: in typographeo Clarendoniano 1936–1947.
- Opus epistolarum* DES. ERASMI ROTERODAMI XII. Indices. Edd. Barbara FLOWER – Elisabeth ROSENBAUM. Oxonii: in typographeo Clarendoniano 1958.

Sekundární literatura

- CYTOWSKA, Maria. Ovid bei Erasmus. *Studien zur klassischen Philologie*, 1999, 100, s. 943–948.
- HATTAWAY, Michael. *A New Companion to English Renaissance Literature and Culture* I. Chichester: Wiley – Blackwell 2010.
- Ovid in the Middle Ages*, edd. James G. CLARK – Frank T. COULSON – Kathryn L. MCKINLEY. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – Sao Paulo – Delhi – Tokyo – Mexico City: Cambridge University Press 2011.
- SANETRŇÍK, David. Erasmus jako klasický filolog. In *Erasmovo dílo v minulosti a současnosti evropského myšlení*. Edd. Tomáš NEJESCHLEBA – Jan MAKOVSKÝ. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2012, s. 65–94.

Mgr. Marcela Slavíková, Ph.D., Oddělení pro komeniologii a intelektuální dějiny raného novověku, Filosofický ústav AV ČR, Jilská 1, Praha 1, 110 00
slavikova@flu.cas.cz